

מילי ו"אומר אמרו"

מקורות – (א) גיטין סו. משנה וגמרא, תוספות ד"ה מתניתין, הא כתב הגט, אמרו; 'תורת גיטין' על אתר; רמב"ן ד"ה ואמר רב חסדא; ראב"ד ור"ן לג. בדפי הר"ף; רמב"ם הל' זכייה ומתנה פ"ד ה"י, הל' גירושין פ"ה הל' ה-ו, הל' אישות פ"ג ה"ח, 'מגיד משנה' וחידושי הגר"ח על אתר.

(ב) מילי - גיטין כט., רמב"ן ד"ה הא דאמר; רש"י גיטין עא: ד"ה דאמר; מהר"ט ח"א סי' קכז; ר"ן פסחים ג: בדפי הר"ף; רבי עקיבא איגר גיטין לב. ד"ה ודע, וע' בר"ן.

המשנה בדף סו-סו: עוסקת באדם שמינה שניים או שלושה שליחים לכתוב גט לאשתו ולמסרו לה. המשנה דנה בשאלה: האם שליחים אלה רשאים למנות אנשים אחרים שיכתבו את הגט במקומם, או שהם חייבים לכתוב את הגט בעצמם? לפי המשנה, אם הבעל מינה שני שליחים בלבד – כולם מודים שהם חייבים לכתוב בעצמם, ואינם יכולים למנות שליחים במקומם. במקרה שהבעל מינה שלושה שליחים נחלקו התנאים האם הם רשאים למנות אחרים לכתובה, כפי שנראה להלן.

לעיל בשיעור בעניין שליח עושה שליח¹ ראינו את שני ההסברים של הגמרא בדף כט. לדין של משנתנו. לדעת אב"י, הבעל הקפיד שדווקא השליחים עצמם יכתבו את הגט, כדי שלא יוודע לאנשים נוספים שהוא אינו יודע לכתוב. רבא לעומתו טוען, שמינוי שליחים אחרים כאן איננו אפשרי מבחינה הלכתית, כיוון ש"מילי לא ממסרן לשליח". בשיעור הנ"ל ראינו שיטות שונות בראשונים בשאלה אילו שליחויות נחשבות כמילי, והיכן עובר הקו בין שליחות המוגדרת כמילי לשליחות רגילה.

ההבנה הפשוטה היא שלבעלים עצמו אין בעיה למנות שליח גם בדברים המוגדרים כמילי, כגון כתיבת גט. הבעיה מתעוררת רק כאשר השליח רוצה למנות שליח אחר במקומו. בשליחות רגילה שליח יכול למנות שליח, ובלבד שהמשלח אינו מקפיד, ואילו במילי השליח חייב לבצע את השליחות בעצמו, אפילו אם המשלח אינו מקפיד על כך.

שיטה שונה בעניין מילי היא שיטתו של המהר"ט (ח"א סי' קכז). לדעת המהר"ט, כל משימה שהביצוע שלה איננו כרוך במעשה אלא בדיבור בלבד – מוגדרת כמילי.² המהר"ט מחדש, שלא רק השליח אינו יכול למנות שליח אחר במקומו במילי, אלא אפילו הבעלים איננו יכול למנות שליח למילי. כל משימה הנעשית בהבל פה חייבת להתבצע על ידי האדם עצמו, ואינה נתפסת בשליחות. על פי זה קובע המהר"ט שאדם אינו יכול למנות שליח להקדיש שור אחד משווריו, אלא הוא חייב להקדישו בעצמו.³

שיטה זו עולה גם מדברי הר"ן במסכת פסחים (ג: בדפי הר"ף ד"ה וכתב הרב בעל העיטור). הר"ן שם עוסק במחלוקת הראשונים בעניין ביטול חמץ, האם הוא מדין ייאוש או מדין הפקר.⁴ הר"ן טוען, שאם ביטול חמץ הוא מדין הפקר – הרי שלא ניתן לבטל על ידי שליח, והאדם עצמו חייב לבטל את חמצו. כנראה לדעת הר"ן הפקר נחשב כמילי כיוון שהוא נעשה בדיבור בלבד, ואי אפשר למנות שליח למילי, כדעת המהר"ט.⁵

על פי שיטה זו יש להסביר בסוגייתנו, שכתובת הגט בפני עצמה איננה נחשבת כמילי. הכתיבה היא מעשה ולא דיבור בלבד, ולכן היא נתפסת בשליחות. הבעיה מתעוררת רק כאשר השליח מעוניין למנות שליח אחר שיכתוב במקומו. לפי המהר"ט והר"ן יש להניח, שהיכולת של השליח למנות שליח איננה כלולה בעצם המינוי שלו לכתיבה. כדי למנות שליח אחר במקומו זקוק השליח למינוי נפרד מהמשלח למטרה זו, במקביל למינוי לכתיבת הגט. השליחות למנות שליח מתבצעת בדיבור בלבד והיא מוגדרת כמילי. לכן לפי המהר"ט והר"ן מינוי שליח הוא פעולה שאיננה נתפסת בשליחות. השליח הראשון חייב לבצע את שליחותו בעצמו, והוא אינו יכול למנות שליח אחר עבור הבעלים.⁶

- 2 למעט הפרשת תרומות ומעשרות, שמפורש במשניות וסוגיות רבות שנתפסת בשליחות כיוון שמחשבה כמעשה.
- 3 האחרונים הקשו על המהר"ט מגמרא בתמורה (י), שם מפורש שאפשר להקדיש על ידי שליח.
- 4 עיין רש"י פסחים ו: ד"ה הבודק, תוספות שם ד: ד"ה מדאורייתא, רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ב ה"ב ובשיעורי הרא"ל – פסחים, עמ' 77-97.
- 5 עיין ב'עיטור' הל' ביעור חמץ עמ' קכ: שחולק על הר"ן. דברי הר"ן מעוררים קושי מכיוון נוסף, שהרי גם אם ביטול חמץ הוא מדין ייאוש – הביטול נעשה בפה, ואם כן גם לפי הבנה זו אמורה להיות בעיה של מילי! הסברים אחרים לשיטת הר"ן עיין בית יוסף וב"ח או"ח סוף סי' תל"ד.
- 6 במסגרת שיטה זו ניתן לחלק בין סוגים שונים של שליחות, שבחלקם יש צורך במינוי נפרד כדי למנות שליח אחר, ובחלקם הסמכות למנות שליח אחר כלולה בעצם השליחות. עיין גם לעיל בשיעור בעניין שליח עושה שליח, עמ' 299.

רבי עקיבא איגר בחידושו על מסכת גיטין (לב. ד"ה ודע, וע' בר"ן) הקשה על שיטת המהרי"ט והר"ן. רבי עקיבא איגר מתייחס למשנה בתחילת הפרק הרביעי, הקובעת שאפשר למנות שליח לביטול הגט. שליחות זו מתבצעת בדיבור בלבד, ולפי המהרי"ט והר"ן יש להגדירה כמילי. כיוון שכך קשה לשיטתם כיצד אפשר למנות שליח לביטול הגט, והרי מילי לא ממסרן לשליח!

כדי ליישב את שיטת המהרי"ט והר"ן יש לבאר, שביטול השליחות בעיקרו איננו מתבצע על ידי השליח, אלא על ידי הבעלים עצמו. כדי לבטל שליחות די בכך שהמשלח יפסיק להתייבב מאחורי השליח, ואז שליחותו בטלה מאליה. מטלה זו מתבצעת על ידי המשלח, ומטרתו של השליח היא רק להודיע לשליח הראשון על ביטול שליחותו. ניתן גם לבסס שיטה זו על דעת הרמב"ן שנראה בהמשך השיעור, שלפיה אפשר למנות שליח שלא בפניו. ייתכן בהחלט, שכשם שהמשלח יכול למנות שליח שלא בפניו, כך הוא יכול גם לבטל את השליחות שלא בפני השליח, ואין הוא זקוק לשליח מיוחד לשם כך.

על כל פנים, שיטת המהרי"ט והר"ן היא שיטה חריגה ובלתי מקובלת. הדעה הרווחת היא שאין כל בעיה למנות שליח גם בדברים המוגדרים כמילי. העיקרון "מילי לא ממסרן לשליח" מתייחס אך ורק ליכולת של השליח למנות שליח אחר במקומו, כפי שביארנו⁷.

אמר לשלושה

"אמר לשנים יתנו גט לאשתי, או לשלושה יכתבו גט ותנו לאשתי – הרי אלו יכתבו ויתנו. אמר לשלושה יתנו גט לאשתי – הרי אלו יאמרו לאחרים ויכתבו, מפני שעשאן בית דין, דברי רבי מאיר...
אמר רבי יוסי: ...אף אנו מקובלין, שאפילו אמר לבית דין הגדול שבירושלים יתנו גט לאשתי שילמדו ויכתבו ויתנו"

(משנה גיטין סו-סו:).

רבי מאיר ורבי יוסי נחלקו לגבי האומר לשלושה "תנו גט לאשתי", האם השלושה האלה יכולים למנות אחרים שיכתבו במקומם. רבי מאיר מאפשר להם להטיל את

7 עיין שו"ת 'נודע ביהודה' מהדורה תנינא, י"ד סי' קמ"ז: "אלא גוף דברי מהר"י מטראני במחילת כבודו דברי שגגה ה'".

מלאכת הכתיבה על אחרים, ואילו רבי יוסי מחייב אותם לכתוב את הגט בעצמם. שיטת רבי יוסי מבוססת, כנראה, על שתי הנחות:

א. השלושה אכן נחשבים כשליחים.

ב. מילי לא ממסרן לשליח.

רבי מאיר, הסובר ששלושה יכולים למנות אחרים שיכתבו במקומם, עשוי לחלוק על כל אחת מההנחות האלה. ייתכן שהוא שולל לחלוטין את קיומו של דין "מילי לא ממסרן לשליח", ולדעתו גם שליח למילי יכול למנות שליח אחר במקומו. אמנם, כאשר אדם אומר לשניים לכתוב גט לאשתו מודה רבי מאיר שהם חייבים לכתוב את הגט בעצמם, אך ניתן להסביר שהסיבה לכך היא ההקפדה של הבעל מחשש לביזיון, כפי שהסביר אב"י בפרק השלישי. כאשר הבעל ממנה שלושה הנחשבים כבית דין אין חוששים לביזיון, ולכן הם יכולים למנות אחרים שיכתבו את הגט במקומם.

לחלופין ייתכן שרבי מאיר מקבל את דין "מילי לא ממסרן לשליח", אך לדעתו השלושה כלל אינם מתפקדים כשליחים אלא כבית דין, כפי שמבואר בפשוטות לשון המשנה. בית דין אינם נתקלים בבעיה של מילי, והם יכולים למנות שליח אחר במקומם גם כאשר השליחות מוגדרת כמילי. כך הבין הרמב"ן את מחלוקת התנאים:

"אלא התם בהא פליגי, מר סבר כיון שאם רצו הם עצמם כותבין – נעשו שלוחין, ומילי לא ממסרן לשליח, ורבי מאיר סבר מסתמא בית דין הם, ואינן שלוחין אלא אם כן רצו וכתבו הם עצמם, ואלימא מילתא דבי דינא למימסר להו אפילו מילי"
(ורמב"ן גיטין כט. ד"ה הא דאמר).

לפי הרמב"ן, התנאים כולם מודים שיש לבית דין כוח להתגבר על בעיית מילי. המחלוקת היא בשאלה: מהו מעמדם של שלושת השליחים? לפי רבי מאיר הם אכן נחשבים כבית דין, ולכן הם יכולים למנות שליח אחר לכתובה. לפי רבי יוסי הם נחשבים כשליחים בלבד, ומשום כך גם הם נתקלים בבעיית מילי, כמו שני שליחים.

בדרך אחרת ניתן להסביר, שרבי יוסי מודה לרבי מאיר ששלושת השליחים נחשבים כבית דין. המחלוקת היא בשאלה הלכתית עקרונית: האם אכן בית דין מצליחים להתגבר על בעיית מילי, או שגם הם נתקלים בבעיה זו כמו שליחים רגילים?

כדי להבין את יסוד המחלוקת יש לבאר, כיצד מתגברים בית הדין על בעיית מילי. יש ראשונים שהבינו, שגם לפי רבי מאיר אין לבית דין כוח מיוחד יותר משליחים רגילים. שיטתו של רבי מאיר מבוססת על אומדן דעתו של הבעל: כאשר הוא ממנה בית דין לכתובה הגט, מן הסתם אין כוונתו שהם יכתבו את הגט בעצמם, אלא שיצוו

לאחרים לכותבו. במקרה כזה נחשב הדבר כאילו אמר להם במפורש למנות אחרים לכתיבה, ולכן מינוי זה מועיל⁸. רבי יוסי חולק על אומדן דעת זה, וסובר שגם כאשר הבעל ממנה בית דין לכתיבה הוא מתכוון שהם עצמם יכתבו, ולא אחרים.

בשונה מהסבר זה, מדברי הרמב"ן הנ"ל משתמע שלבית דין יש כוח רב יותר משליח רגיל, והם מצליחים להתגבר על בעיית מילי, גם אם הבעל לא התכוון לכך. על פי זה יש לומר, שמחלוקת התנאים היא בשאלה עד היכן מגיע כוחם של בית הדין, והאם די בכוח זה כדי להתגבר על בעיית מילי.

לחלופין ניתן להסביר שהמחלוקת לפי הרמב"ן עוסקת באופי דין מילי. ככלל, המגבלה על מינוי שליח במילי עשויה להיות ממוקדת בשני גורמים שונים:

א. השליחות עצמה, שאיננה ניתנת להעברה.

ב. השליח, שאין בכוחו להעביר הלאה את שליחותו.

אם הבעיה נעוצה בשליחות עצמה, שאיננה ניתנת להעברה, הרי שלא יהיה כל הבדל בין שליח רגיל לבית דין. זהו הבסיס לשיטת רבי יוסי, הסובר שמילי לא ממסרן לשליח אפילו בבית דין. לעומת זאת, אם הבעיה היא במיעוט כוחו של השליח, ייתכן שכוחם של שלושה המהווים בית דין הוא רב יותר, והם יצליחו להעביר הלאה אפילו מילי. זהו הבסיס לשיטת רבי מאיר, הסובר שבית דין יכולים למנות אחרים שיכתבו במקומם את הגט, בשונה משליח רגיל.

אומר אמרו

הגמרא עוסקת בשיטת רבי יוסי שהשליחים צריכים לכתוב את הגט בעצמם, ומתלבטת מהי כתיבה זו שעליה מדובר במשנה. האם כוונת המשנה שהעדים צריכים לכתוב בעצמם את תוכן הגט, או שהעדים צריכים לחתום על הגט בעצמם ובכתב ידם?

הגמרא מדייקת, שאם המשנה עוסקת בחתימתם של השליחים בכתב ידם, הרי שכתובת תוכן הגט איננה חייבת להתבצע על ידם, והם יכולים למנות אחרים לכתיבה. זאת אפילו לשיטת רבי יוסי, הסובר שמילי לא ממסרן לשליח גם בשלושה שליחים. מדוע בכתובת הגט אין בעיה של מילי? הגמרא מתרצת קושיה זו:

8 כדי להסביר כך יש להניח ש"אומר אמרו" מועיל לרבי מאיר. בעניין זה נדון בהמשך השיעור.

"אמרי: אי סבירי לן ד'כתובי' כתב ידן הוא, כתב הגט נעשה כאומר אמרו, ומודה רבי יוסי באומר אמרו"

(גיטין סו:).

כאשר הבעל ציווה על השליחים לחתום, נחשב הדבר כאילו הורה להם במפורש לומר למישהו אחר לכתוב את תוכן הגט. רבי יוסי סובר שב"אומר אמרו" השליח יכול למנות שליח אחר, ואין כאן בעיית מילי. הגמרא ממשיכה לדון בשיטת רבי יוסי, ובסופו של דבר חוזרת בה וטוענת שרבי יוסי חולק גם באומר אמרו.

מלשון הגמרא "מודה רבי יוסי באומר אמרו" משתמע, שהדיון בעניין אומר אמרו הוא חלק מהדיון בעניין מילי. מבחינה עקרונית גם אומר אמרו הוא סוג של מילי, אלא שבמקרה זה הבעיה חריפה פחות. לכן גם רבי יוסי, הסובר שמילי לא ממסרן לשליח אפילו בשלושה שליחים, עשוי להודות שאין בעיית מילי באומר אמרו.

לפי הבנה זו אין כל ספק, שגם רבי מאיר מודה שאין בעיה למנות שליח באומר אמרו. כיוון שרבי מאיר מאפשר לשלושה שליחים למנות אדם אחר לכתיבה, אפילו כשלא נאמר להם במפורש למנותו, כל שכן שהם יכולים למנות שליח באומר אמרו. כך נראה גם מדברי התוספות על אתר:

"אבל לרבי מאיר דאמר מילי מימסרן לשליח באומר לשלשה תנו, כל שכן באומר אמרו דבשר"

(תוספות גיטין סו: ד"ה מתניתין).

אמנם, ייתכן שאפשר לפרש את דברי התוספות בצורה שונה. ראינו לעיל הסברים שונים לשיטת רבי מאיר. לפי חלק מההסברים, רבי מאיר סובר שאין בעיה של מילי, באופן כללי או דווקא בבית דין. לפי הבנה זו חייבים להבין בדברי התוספות שהקולא של רבי מאיר באומר אמרו נלמדת מקל וחומר, כיוון שאומר אמרו הוא סוג קל יותר של מילי.

אולם, הצענו גם הסבר אחר לשיטת רבי מאיר. רבי מאיר מודה שקיים דין מילי אפילו בבית דין, אך לדעתו כאשר הבעל ממנה בית דין נחשב הדבר כאילו אמר להם במפורש שימנו אדם אחר לכתיבה. לפי הסבר זה, דין אומר אמרו איננו נלמד מהמשנה בקל וחומר, אלא זהו גוף החידוש של המשנה. ההיתר של רבי מאיר במשנה מבוסס על דין אומר אמרו, ולכן אין ספק שהוא מתיר באומר אמרו גם במקרים נוספים. לפי הבנה זו אין הכרח לומר בדעת התוספות שאומר אמרו הוא סוג של מילי, וייתכן בהחלט ששני הדיונים בסוגיה – בעניין מילי ובעניין אומר אמרו – מנותקים לחלוטין זה מזה.

הגרי"ד סולובייצ'יק נטה להבין, שהדיון בעניין אומר אמרו הוא אכן דיון נפרד, ואינו תלוי בדין מילי. הדעות המכשירות באומר אמרו אינן מבססות זאת על פתרון מיוחד לדין מילי, אלא לדעתן קיימים נימוקים אחרים להכשיר באומר אמרו, ללא קשר למילי.

כדי להבין מהו הבסיס לדעות המכשירות באומר אמרו, יש להתייחס למחלוקת הראשונים בפירוש המקרה שבו עוסקת הסוגיה. הרמב"ן התקשה להבין מדוע למסקנת הסוגיה יש בעיה באומר אמרו – והרי ניתן להחשיב זאת כמינוי של השליח השני שלא בפניו. מינוי זה התבצע על ידי הבעלים בעצם האמירה שלו לשליח הראשון, והוא אמור להועיל ללא קשר לשאלה האם השליח הראשון יכול להעביר הלאה את שליחותו. כדי לתרץ זאת, מחדש הרמב"ן דין מיוחד בהלכות גיטין:

"קשיא לי, לרבי יוסי דאמר אפילו אומר אמרו לא, מאי טעמא? אי משום מילי – מאי מילי קא מסר איהו לשליח? הרי לא מסר מילי אלא הרי הוא עושה שליח שלא בפניו, וכי אין אדם עשוי לעשות שליח שלא בפניו...
ואיכא למימר: שאני גט, דכיון דבעינן לשמדה, ובעינן נמי זכתב' הבעל, אין הסופר והעדים עומדים במקום הבעל אלא כששמעו הם מפיו"

(רמב"ן גיטין סו: ד"ה ואמר רב חסדא).

לדעת הרמב"ן, בתחומים אחרים בהלכה כולם מודים שאומר אמרו כשר, שהרי המשלח יכול למנות שליח שלא בפניו. הבעיה מתעוררת דווקא בהלכות גיטין, כיוון שציווי הבעל צריך לעבור לשליח באופן ישיר ובלתי אמצעי.

הרא"ה והר"ן (לג. בדפי הרי"ף ד"ה והקשה הרמב"ן) חלקו על הרמב"ן, ולדעתם אין כל חילוק בין גיטין לתחומים אחרים. הם מסבירים שמינוי שליח שלא בפניו אינו מועיל כאן, כיוון שהבעל לא אמר לשלוחיו את מי למנות. השליחים קיבלו סמכות לבחור על דעת עצמם את שליח הכתיבה. משום כך יש חשיבות ליכולת שלהם להעביר את השליחות הלאה, ואי אפשר לראות זאת כמינוי שליח שלא בפניו. לפי הרמב"ן, לעומת זאת, הפסול של אומר אמרו בגט יהיה קיים אפילו כאשר הבעל אמר במפורש את מי למנות, כיוון שהוא לא מינה אותו בפניו⁹.

9 יש לברר מהי דעת הרמב"ן בתחומים אחרים בהלכה, במקרה שלא נאמר לשליחים במפורש את מי למנות. מהרמב"ן משמע ש"אומר אמרו מדעתכם", אינו מועיל, וכך הבין בדעתו ה'קצות' (רמ"ד ס"ק א). מנגד, ה'קצות' מדייק בדעת הטור שאין חילוק בין המקרים. לדעת הטור אין בעיה של מילי, ולכן אין

הגרי"ד סולובייצ'יק טען, שאפשר לנתק בין מילי לבין אומר אמרו הן לפי הרמב"ן והן לפי הרא"ה והר"ן. לפי הרמב"ן, הבעיה באומר אמרו נובעת מדין מיוחד בהלכות גיטין, הדורש קשר ישיר בין הבעל לכותב הגט. כמובן, ניתן מסברה לשלול את קיומו של דין זה, ללא קשר לשאלה האם שליח יכול לעשות שליח במילי.

מאידך, גם אם נקבל את חידושו של הרמב"ן, ייתכן שהבעיה תהיה קיימת דווקא במקרה של אומר אמרו, ולא במקרה רגיל של מילי. כאשר הבעל ממנה שליח לכתוב הגט, שליח זה עומד במקומו של הבעל עצמו. אם שליח זה יאמר לאדם אחר לכתוב את הגט – ייחשב הדבר כאילו הבעל עצמו ציווה אותו, וכביכול היה קשר ישיר בין הבעל לכותב הגט. כיוון שכך, גם הרמב"ן עשוי להודות שהגט כשר במקרה זה, ובלבד שנתגבר על בעיית מילי. זאת בשונה ממקרה של אומר אמרו, שבו השליח הראשון איננו שלוחו של הבעל לכתובה אלא למינוי בלבד, והוא אינו עומד במקום הבעל לעניין כתיבת הגט.

גם לפי שיטת הרא"ה והר"ן, אפשר לנתק מסברה בין מקרה רגיל של מילי לבין אומר אמרו. במקרה של מילי, השאלה העומדת לדיון היא האם שליח יכול להעביר את סמכותו לאדם אחר. הוא מוסמך לכתוב ולתת את הגט בעצמו, וייתכן שסמכות זו כוללת גם את היכולת להעביר את סמכותו לאדם אחר. באומר אמרו הבעיה שונה, כיוון ששם השליח לא קיבל כל סמכות לכתוב או לתת את הגט בעצמו, אלא הוא מבצע שליחות של מינוי שליח עבור הבעל. במקרה כזה הדיון עוסק בשאלה אחרת: האם מינוי שליח הוא פעולה הנתפסת בשליחות. שאלה זו שונה בתכלית מהשאלה העומדת לדיון בדין מילי. לפיכך גם מי שסובר שמילי ממסרן לשליח עשוי להחמיר במקרה של אומר אמרו, וכן להיפך – מי שמחמיר בדין מילי עשוי להכשיר באומר אמרו.

כוונתו של הבעל

בכמה הקשרים בסוגיה ניתן לראות, שיש חשיבות לדעתו ולכוונתו של הבעל לעניין היכולת של השליח למנות שליח אחר. ההקשר הראשון שאליו נתייחס הוא הצורך בשליחות לכתוב גט. כפי שראינו בשיעורים הקודמים¹⁰, הראשונים נחלקו האם כתיבת הגט צריכה להתבצע על ידי שליח, או שדי באדם שקיבל ציווי מהבעל לכתוב.

צורך במינוי מפורש של השליח המסוים, ואילו הרמב"ן הכשיר מילי במתנה מדין מינוי שליח שלא בפניו ולא מדין מילי, ולכן יש צורך למנות אדם מוגדר.

10 לעיל בשיעור בעניין בעלות על הגט, עמ' 148.

לפי הדעה הרווחת שאין צורך בשליחות לכתובה, כיצד ייתכן שיש בעיה של מילי בכתבת הגט, והרי מילי הוא דין בשליחות?

ניתן לתרץ, שדין מילי איננו מתייחס דווקא לשליחות, אלא לכל תחום שבו אדם מבצע משימה עבור חברו. אמנם כותב הגט איננו שליח של הבעל במובן הפורמאלי, אך הוא קיבל ממנו ציווי לבצע עבורו מעשה הלכתי. גם במקרה כזה, דין מילי מגביל את יכולתו של מקבל הציווי להעביר הלאה את משימתו לאדם אחר.

לחלופין ניתן לחדש, שאמנם מבחינה עקרונית אין צורך בשליחות, אך הבעל עשוי לבחור לבצע את כתיבת הגט במסלול של שליחות. כתיבת הגט היא מעשה הלכתי, ולכן היא נתפסת בשליחות, אף על פי שאין הכרח בשליחות זו. כאשר הבעל התכוון למנות את הכותב לשליח – חל עליו מעמד של שליח על פי דין, ולכן דין מילי משמעותי גם לגביו¹¹.

רעיון זה עשוי לבוא לידי ביטוי ביתר שאת בהקשר אחר בסוגיה. התוספות (ד"ה הא כתב הגט) מתקשים להבין מדוע יש בעיה של מילי בכתבת הגט, והרי לדעת רבי מאיר רק החתימה צריכה להיות לשמה, ואין כל חשיבות לכתובה! בתירוץ הראשון מפרשים התוספות שדברי הגמרא בסוגייתנו נאמרו לדעת רבי אלעזר, הסובר שעדי מסירה כרתי ודין לשמה חל בשלב הכתיבה. התירוץ השני בתוספות מציע חידוש עקרוני יותר ליישוב הקושיה:

"אי נמי, נהי דמכשר רבי מאיר כשמצאו הבעל באשפה, היכא שצוה לכתוב מודה רבי מאיר שצריך לעשות צווי"

(תוספות גיטין סו: ד"ה הא כתב הגט).

לפי תירוץ התוספות, הציווי של הבעל לכתוב את הגט מעניק חשיבות לשלב הכתיבה, גם לפי רבי מאיר הסובר בדרך כלל שגט שנמצא באשפה כשר. ניתן להסביר שאין כאן חידוש הלכתי עקרוני, אלא הקפדה צדדית בלבד. מבחינה הלכתית הכתיבה איננה נחשבת כחלק מתהליך יצירת הגט גם במקרה זה, אך הבעל הוסיף תנאי צדדי, והתנה את חלות הגט בכך שייכתב על ידי האדם שבחר.

לחלופין אפשר להסביר, שכוונתו של הבעל אכן מצליחה לשנות את מעמדו ההלכתי של שלב הכתיבה. אמנם בדרך כלל לפי רבי מאיר תהליך יצירת הגט מתחיל

11 לפי הבנה זו, אם הבעל אמר במפורש שאינו מתכוון לשליחות – ניתן יהיה להעביר את הסמכות לכתבת הגט לאדם אחר!

בחתומה בלבד, אך הבעל מסוגל לשנות מצב זה, ולהגדיר גם את הכתיבה כשלב חיוני ליצירת הגט שלו. במקרה כזה יחולו בשלב הכתיבה כל הדינים החלים לפי שיטת רבי אלעזר, ובכלל זה גם דין מילי¹².

חידושם של התוספות, שהבעל יכול להעניק חשיבות לכתיבה גם לפי רבי מאיר, נאמר בהלכות גיטין דווקא. במסגרת הלכות גיטין אכן קל יותר לקבל חידוש זה, שהרי מוכרת לנו שיטת רבי אלעזר, הסובר שהכתיבה היא השלב העיקרי ביצירת הגט. לעומת זאת, בשטרי ממון מוסכם שאין חשיבות מיוחדת לכתיבה, ולא חל עליה דין לשמה. אף על פי כן, הרמב"ם פוסק להלכה את דין אומר אמרו גם בשטרי ממון:

וְכֵן אִם אָמַר לְשָׁנִים: 'כָּתְבוּ וְחַתְמוּ בְשֵׁטֶר מֵתְנָה וְתִנְהוּ לְפָלוֹנִי אֵינֶן יֹכְלִין לֹמַר לְסוֹפֵר לְכָתוּב, אֲלֵא הֵן עֲצֻמָּן כּוֹתְבִין כְּמוֹ בְּגִט'

(רמב"ם הל' זכיה ומתנה פ"ד ה"ז).

גם כאן, כמו בשיטת התוספות, ניתן להציע שני פירושים. ייתכן שכתבת השטר חשובה רק משום שהבעלים הקפיד עליה, והתנה את חלות השטר בכך שייכתב על ידי האדם שבחר. כך אמנם פירש הגר"ח בחידושו את פסק הרמב"ם (הל' אישות פ"ג ה"ח).

אולם, ייתכן שגם פסק הרמב"ם מבוסס על חידוש עקרוני יותר. אפילו בדיני ממונות, הבעלים מסוגל להעניק משמעות הלכתית לשלב הכתיבה של השטר. אמנם לא קיימת שיטה הלכתית הסוברת שיש חשיבות לשלב הכתיבה, אך כוונתו של הבעל מסוגלת לשנות את המצב, ולהעניק מעמד הלכתי לשלב זה. משום כך חלים כאן דיני מילי ואומר אמרו, כמו בהלכות גיטין.

בדברינו כאן העלינו את האפשרות, שהקפדתו של הבעל נחשבת כתנאי צדדי המעכב את חלות הגט או השטר. עד כה התייחסנו להבנה זו כאל עניין נפרד מדין מילי, שהוא דין עקרוני בהלכות שליחות. אולם, ייתכן שהבחנה זו שעשינו כלל אינה קיימת. ניתן להבין שדין מילי בעיקרו מבוסס על הקפדת הבעל בלבד. כך אפשר לדייק מדברי רש"י להלן בפרק השביעי, המבאר את הדעה שמילי ממסרן לשליח:

12 בדרך אחרת ניתן להסביר שמבחינה עקרונית גם לפי רבי מאיר יש צורך לכתוב את הגט לשמה, אלא שהחתומה לשמה מעניקה דין לשמה גם לשלב הכתיבה. במקרה שהבעל ציווה במפורש לכתוב גט חוזר הדין הבסיסי שלפיו גם הכתיבה צריכה להיות לשמה. הסבר זה לא יועיל לשטרי ממון המוזכרים להלן.

"דאמר מילי מימסרן לשליח – דרך ארץ הוא לעשות שליח דברים, והוי נמי בדברים שלוחו של אדם כמותו"

(רש"י גיטין עא: ד"ה דאמר).

מדברי רש"י משתמע, שהמחלוקת בדין מילי יסודה במנהג בני אדם ודרך ארץ. הדעה הסוברת שמילי ממסרן לשליח מניחה שמנהג העולם הוא להעניק סמכות מלאה גם לשליח לדברים, ולכן הוא יכול למנות שליח אחר במקומו. הדעה הסוברת שמילי לא ממסרן לשליח כנראה חולקת על כך, וסוברת שאנשים אינם מעניקים יד חופשית לשליח בדברים, אלא מקפידים שיבצע את השליחות בעצמו. מכאן נראה שדין מילי מבוסס על הקפדת הבעל, ואילו היה ברור לנו שאנשים לא מקפידים על כך – כולם היו מודים שכל שליח יכול למנות שליח אחר במקומו.

אמנם, דיוק זה איננו הכרחי. רש"י מבאר רק את הדעה שמילי ממסרן לשליח. דעה זו מבוססת על שתי הנחות: אין בעיה עקרונית בהעברת השליחות, וכן הבעל אינו מקפיד. הדעה שמילי לא ממסרן לשליח עשויה לחלוק על כל אחת מההנחות האלה. ייתכן שהיא חולקת במישור המציאותי, וסוברת שהבעל בדרך כלל מקפיד, כפי שביארנו. לחלופין ניתן להבין שהיא חולקת על ההנחה הראשונה, וסוברת שיש בעיה עקרונית בהעברת שליחות בדברים. פירוש זה אפשרי גם לפי רש"י, ואין הכרע בדבריו לכאן או לכאן.

פסקי הרמב"ם

הרמב"ם בפרק החמישי פוסק להלכה את הדינים שבסוגייתנו. ראשית פוסק הרמב"ם את דין מילי, במקרה שהבעל לא אמר במפורש לשליחו למנות שליחים אחרים לכתובה:

"וצריך שיאמר הבעל עצמו לסופר 'כתוב' ולעדים 'חתמו'. הרי שאמרו לו בית דין או שנים 'נכתוב גט לאשתך', ואמר להם 'כתבו', וכתבו הן עצמן וחתמו בו – הרי זה כשר. אבל אם אמרו הם לסופר וכתב ולעדים וחתמו, אף על פי שחזרו ונתנהו לבעל, וחזר ונתן גט זה לאשתו בפני עדים – הרי זה גט בטל, שהרי כתבו מי שלא אמר לו הבעל לכתבו"

(רמב"ם הל' גירושין פ"ה ה"ה).

הרמב"ם בהלכה זו פוסק שמילי לא ממסרן לשליח, ולכן השליחים אינם יכולים למנות אחרים שיכתבו ויחתמו במקומם. לא לגמרי ברור מדוע הרמב"ם בחר לשלב הלכה זו דווקא במקרה שבו היזמה לכתיבת הגט הייתה של השליחים, ולא של הבעל עצמו.

בהלכה הבאה פוסק הרמב"ם את דין אומר אמרו:

"אמר לשנים או לשלשה: 'אמרו לסופר ויכתוב גט לאשתי, ואמרו לעדים ויחתמו, ואמרו לסופר וכתב ולעדים וחתמו, או שאמר לשנים: 'אמרו לסופר ויכתוב גט לאשתי ואתם חתמו – הרי זה גט פסול. ומתיישבין בדבר זה הרבה, מפני שהוא קרוב להיות גט בטל' (שם ה"ו).

האחרונים תמהו על ניסוחו של הרמב"ם: "מתיישבין בדבר זה הרבה". לכאורה, אם אכן הרמב"ם מסתפק בהלכה זו, היה עליו לכתוב בפשטות שהאישה ספק מגורשת. ה'כסף משנה' על אתר הביא פירושים שונים לפסק הרמב"ם. לדעת המהר"ם אלשקר (סי' כ"ג ד"ה עוד נתבלבל), הרמב"ם התלבט האם הגט כשר או פסול מדרבנן. הרמב"ם הכריע שהגט פסול, ודבריו של הרמב"ם בסוף ההלכה באים לנמק הכרעה זו: כיוון שיש דעות הסוברות שהגט בטל אף מדאורייתא, יש להחמיר ולפסול אותו על כל פנים מדרבנן.

רוב האחרונים פירשו שהרמב"ם לא התלבט האם להכשיר או לפסול את הגט, אלא האם לפסול אותו מדרבנן או מדאורייתא. לדעת ה'כסף משנה', הרמב"ם מכריע להלכה שהגט פסול מדרבנן בלבד. אולם הוא מוסיף ואומר שאם נישאה יש עניין שבעלה השני יגרשה, שהרי קיימות דעות הסוברות שהגט בטל אף מדאורייתא. אחרים פירשו שלדעת הרמב"ם הבעל השני חייב מעיקר הדין לגרש את האישה מספק, וכן מצדד להלכה ה'פרי חדש' (אבה"ע ק"כ ס"ק ד).

לפי כל הפירושים, הרמב"ם מעלה את האפשרות שאומר אמרו פסול מדרבנן. ה'כסף משנה' הבין שבמקרה רגיל של מילי הפסול הוא ודאי מדאורייתא גם לדעת הרמב"ם. לעומת זאת, אומר אמרו מעיקר הדין כשר, והוא פסול מדרבנן משום גזירה, שמא הבעל לא יאמר במפורש "אמרו". לחלופין ניתן להבין שלדעת הרמב"ם דין מילי הוא תמיד מדרבנן, גם כשלא אמר אמרו. ה'פרי חדש' שם מעלה את האפשרות הזו, אך מאריך להוכיח כנגדה שדין מילי הוא מדאורייתא.

במקביל לפסק זה בהלכות גירושין, פוסק הרמב"ם את דין מילי ואומר אמרו גם בהלכות זכייה ומתנה, ביחס לשטר מתנה:

"המתנה כגט, שאין אדם יכול למסור דברים לשליח. כיצד? אמר לשלשה: 'אמרו לפלוני ופלוני שיכתבו ויחתמו בשטר מתנה ויתנוהו לפלוני – אין זה כלום, ואם אמרו לאותן העדים וכתבו ונתנו למקבל – לא קנה. וכן אם אמר לשנים: 'כתבו וחתמו בשטר מתנה ויתנוהו לפלוני אין יכולין לומר לסופר לכתוב, אלא הן עצמן כותבין כמו בגט' (ורמב"ם ה"ל זכיה ומתנה פ"ד ה"ט).

ראוי לשים לב למספר נקודות בפסק זה של הרמב"ם. ראשית, הרמב"ם פוסק שיש בעיה של מילי גם בכתיבת השטר, ולא רק בחתימה. לנקודה זו התייחסו כבר לעיל, וראינו את ביאורו של הגר"ח לפסק זה.

שנית, הרמב"ם פוסק שבמקרה של אומר אמרו מקבל המתנה לא זכה כלל. משתמע מכאן שהשטר בטל לחלוטין, ולא בא לידי ביטוי הספק של הרמב"ם מהלכות גירושין. אמנם, ייתכן שאותו הספק קיים גם כאן, אך בדיני ממונות די בכך שהשטר יהיה פסול מדרבנן כדי שהמקבל לא יזכה כלל במתנה.

שלישית, הרמב"ם משווה בין מתנה לגט לעניין אומר אמרו, ופוסק שאומר אמרו פסול גם במתנה. זאת בשונה משיטת הרמב"ן, הסובר שאומר אמרו הוא פסול מיוחד בהלכות גיטין. הרמב"ם כנראה איננו מקבל את חידושו של הרמב"ן שיש צורך בשמיעה ישירה של ציווי הבעל, ופוסל באומר אמרו מסיבה אחרת (אולי גזירה דרבנן, כפי שראינו לעיל).

נקודה אחרונה שיש לשים לב אליה בהלכה זו היא סדר הדברים. הרמב"ם כאן פותח את דבריו בעניין אומר אמרו, ורק בהמשך ההלכה מתייחס למקרה רגיל של מילי. זאת בשונה מפסק הרמב"ם בהלכות גירושין, שבו מופיע קודם כל דין מילי ורק אחר כך אומר אמרו.

הגר"ד סולובייצ'ק הסביר, שההבדל הזה בסדר הדברים נובע מהאופי השונה של גיטין לעומת שטרי ממון. לדעת הגר"ד, אין צורך בדעת המתחייב כדי לכתוב גט. הצורך בציווי הבעל הוא דין מקומי בהכשר הגט, אך אין הוא הבסיס לעצם קיומו. לפיכך, הבעיה העיקרית מתעוררת במקרה שבו הבעל כלל לא ציווה על הכותב שיכתוב את הגט, אלא השליחים ציוו עליו לכתוב מדעתם. הפסול במקרה של אומר אמרו הוא מחדש יותר, כיוון שכאן הבעל אמר במפורש שהוא מעוניין שאדם זה יכתוב. לפיכך מקרה זה מופיע בהמשך, כדי לחדש שאפילו כאן יש בעיה, כיוון שהציווי לא היה ישיר מהבעל לכותב.

בשטרי ממון, לעומת זאת, הדין הבסיסי המאפשר את קיום השטר הוא דעת המתחייב. לפיכך, ייתכן שדווקא במקרה של אומר אמרו הפסול מובן יותר מסברה,

שהרי האדם שאמר לסופר לכתוב איננו שליח של הבעלים, ואיננו מייצג את דעת המתחייב. החידוש הגדול יותר הוא במקרה הרגיל של מילי, שבו השליח הראשון עשוי להיחשב כמייצג של דעת המתחייב. כיוון שממון ניתן להקנאה, סביר יותר לחשוב שהשליח קיבל סמכות המאפשרת לו להעניק לשטר גיבוי של דעת המתחייב. משום כך מתייחס הרמב"ם למקרה זו בסוף ההלכה, לחדש שאפילו כאן השטר פסול, כיוון שמילי לא ממסרן לשליח.

הפסק האחרון של הרמב"ם שאליו נתייחס נמצא בהלכות אישות, בעניין שטר קידושין. כאן הרמב"ם איננו פוסק את דין מילי, אלא להיפך – מאפשר לשליח האישה או האב למנות אדם אחר לכתוב השטר:

“ואם קידש בשטר אינו כותבו אלא מדעת האב או מדעת השליח”

(רמב"ם הל' אישות פ"ג הי"ח).

ה'מגיד משנה' על אתר מציין שהרמב"ן חלק על הרמב"ם בהלכה זו, ופסק שדין מילי קיים גם בשטר קידושין, וכך אכן כותב הרמב"ן במסכת קידושין (ט: ד"ה ומסתברא). לפי הרמב"ן, שליח האב חייב לכתוב את שטר הקידושין בעצמו ואינו יכול לצוות על אדם אחר לכתבו, כיוון שמילי לא ממסרן לשליח.

הגר"ח בחידושיו על אתר יישב את שיטת הרמב"ם. הגר"ח מתייחס להלכה הקובעת ששטר קידושין חייב להיכתב מדעת האיש והאישה. לדעת הגר"ח, אין הקבלה מלאה בין האיש לבין האישה בתהליך יצירת השטר. האיש לבדו הוא האחראי ליצירת השטר ועיצובו. דעתה של האישה נדרשת רק מחמת דין צדדי – “לשמה”. האישה שותפה בדין לשמה של השטר, ולכן אי אפשר לכתוב אותו שלא מדעתה.

על פי זה מבאר הגר"ח מדוע לדעת הרמב"ם אין בעיה של מילי בשטר קידושין. דין מילי מתייחס אך ורק לאדם האחראי באופן ישיר על יצירת השטר. בגיטין תפקיד זה מוטל על הבעל, וגם בקידושין תפקיד זה מוטל על האיש. כיוון שכך, הדרישה שהשליח ישמע ציווי ישיר מתייחסת אך ורק לאיש המקדש. דעתה של האישה נדרשת רק כדי להחיל דין לשמה על השטר. משימה זו יכולה להתבצע גם על ידי אדם שלא שמע ממנה את הציווי באופן ישיר, ולכן פוסק הרמב"ם שגם שליח האב יכול לצוות על כתיבת שטר הקידושין¹³.

13 בדעת החולקים על הרמב"ם ניתן להסביר, שאמנם חלקה של האישה ביצירת שטר הקידושין הוא משני, אך עדיין חל לגביה דין מילי. לחלופין ניתן לחלוק על הרמב"ם בעניין חלקה של האישה ביצירת השטר, ולטעון שהוא שווה לחלקו של האיש. כך נראה מדברי הרמב"ן קידושין ט: ד"ה כתבו, והריטב"א שם ד"ה

עד מפי עד

עד כה עסקנו בסוגיית מילי ואומר אמרו מנקודת הראות של דיני שליחות. במקביל לכך עסקו הראשונים בהיבט נוסף של הסוגיה – דיני עדות. לכאורה, ההבנה הפשוטה היא שגט הוא עדות כתובה. ואם כן, מינוי השליח לכתובה כולל בתוכו גם את העברת תוכן העדות. מתוך כך התעוררה אצל הראשונים קושיה על השיטה המכשירה באומר אמרו. כיוון שהעדות נמסרה לשליחים הראשונים, כיצד הם יכולים להעביר את שליחותם הלאה, והרי יש כאן בעיה של עד מפי עד!

התוספות על אתר הצינו תירוץ לקושיה זו:

"לא דמי לעד מפי עד, דהני מילי כששמעו מפי עדים שפלוני לוח מפלוני מנה, שלא נמסרה עדות לאלו המעידים אלא בפני הראשונים, אבל כאן עיקר עדות לא נמסרה אלא לאלו, והראשונים הם שלוחי הבעל שמצוה לאלו לעשות לה גט" (תוספות גיטין סו. ד"ה אמרו).

התוספות מבארים, שהעדות מעיקרה מיועדת לעדים האחרונים, שכתבו את הגט. השליחים הראשונים אינם עדים, אלא הם פועלים בשליחותו של הבעל למסור את העדות לכותבי הגט.

דברי התוספות נאמרו בתמצית, ואינם מבוארים כל צרכם. הרמב"ן בפרק השלישי התמודד גם הוא עם קושיה זו, וביאר את תירוצו ביתר אריכות:

"דאין עד מפי עד אלא בבאין להעיד במה ששמעו מפי אחרים, אבל אלו אינם מעידים כלום, ואם תשאלם על האשה הזאת אם היא מגורשת יאמרו לך שאינם יודעים... אלא שהם יכולים לעשות מעשה על פי השנים, שאומרים להם: זבעל אמר לכם לכתוב ולחתום, או צוה לנו שנאמר למי שנרצה"

(רמב"ן גיטין כט: ד"ה הא דאמרו).

מדברי הרמב"ן משתמע שאין כאן בעיה של עד מפי עד, כיוון שהשליחים כלל לא נדרשים להעיד על דבר ששמעו. הגירושין עדיין לא התרחשו, ותוכן העדות עדיין לא קיים בעולם. תפקידם של השליחים הוא ליצור את הגט, שישמש ככלי לגירושין. כדי לבצע את תפקידם די בכך שישמעו מהשליחים הראשונים שהבעל אכן מעוניין בכך, ללא כל צורך במסירת עדות כלשהי.

איתמר. בכיוון אחר ניתן להסביר שהדין כאן תלוי בשאלה: האם הבעיה של מילי קיימת ביחס ליצירת ה"לשמה" או ביחס לדעת המקנה? דייק עוד בראשונים הנ"ל במסכת קידושין בעניין זה.

בהמשך הקטע שם מדגיש הרמב"ן שהשליחים הראשונים היו יכולים לבצע את השליחות בעצמם, והשליחים האחרונים עושים זאת במקומם. מכאן משתמעת נימה אחרת: אפילו אם יש כאן העברת עדות, אין בעיה של עד מפי עד, כיוון שהעדים האחרונים שומעים את תוכן העדות משלוחי הבעל. נימה זו דומה יותר לתירוץ התוספות שציטטנו לעיל.

בשאלת עד מפי עד הרחיב גם ה'נתיבות' בחיבורו (כ"ח ס"ק ז), וכן ב'תורת גיטין' בסוגייתנו (תוס' ד"ה אמרו לסופר). ה'נתיבות' מבאר את דברי הרמב"ן על פי ההסבר הראשון שהצענו. הוא מסביר שאין כאן בעיה של עד מפי עד, כיוון שתפקידם של השליחים איננו להעיד על הגירושין אלא ליצור את הגט. ה'נתיבות' מוסיף ומבאר שכותבי הגט אמנם צריכים לדעת שהם אכן שלוחי הבעל, אך לשם כך אין צורך בעדות אלא די בנאמנות. דבריהם של השליחים הראשונים נחשבים כגילוי מילתא בעלמא, והם נאמנים על כך גם מחוץ לבית דין. יש להניח שלפי הסבר זה השליחים הראשונים אינם חייבים להיות כשרים לעדות, וגם פסולי עדות יוכלו לבצע מטלה זו. ייתכן שהפסולים לעדות משום חשש לשקר לא יהיו נאמנים כאן, אך פסולים אחרים שאין בהם חשש לשקר יהיו כשרים.

הראב"ד בהשגותיו על הרי"ף (לג.) עסק גם הוא בשאלה מדוע אין כאן בעיה של עד מפי עד. הראב"ד כותב שכל עוד הגט לא נמסר – אין כאן עדיין עדות, ולכן אין בעיה להעביר ציווי זה לאחרים. נראה ששיטת הראב"ד דומה לשיטת הרמב"ן: כיוון שהאישה עדיין לא התגרשה אין כאן העברת עדות על אירוע שקרה, אלא העברת תפקיד ליצור את הגט. הראב"ד מוסיף ומעלה מסקנה אפשרית להסבר זה: העברת השליחות אפשרית דווקא בשלב הכתיבה, לפני שהגט נמסר לאישה. את המסירה עצמה חייבים לבצע השליחים הראשונים ששמעו את הציווי ישירות מהבעל, שהרי בשלב זה הגט הופך לעדות גמורה, ושוב מתעוררת בעיית עד מפי עד.